

են ամէն դարու մէջ և ամէն տեղ, Հետեւաբար սխալ է այնպէս կարծել թէ պատմութիւնը բաւական չափով անաւելի բան կ'արժէ քան աւանդութիւնը:

Նոյն իսկ ճշմարտութեան սիրուն, և գիտութեան և բարձրագոյն քննադատութեան սիրուն պէտք է պարկեշտօրէն և լայնամասութեամբ խոնարհիլ կրօնական և եկեղեցական աւանդութեանց առջեւ, և չկոխել լպրծուն գետիններու վրայ:

Հայաստանի եկեղեցին եթէ մինչև յայսօր կուրծք կուտայ իր արտաքին ջարդող-կտորտող հալածիչներուն և ներքին անխոհեմ թշնամիներուն դէմ, ամենեւին չի վախճար իր որ և է աւանդութիւնը պաշտպանելէ ունէ քննադատական փորձի հանդէպ, հերքէ է որ միեւնոյն փորձերու ենթարկուին Հռոմի կամ վաղեմի եկեղեցիներուն առաքելականութեան աւանդութիւններն ալ:

Ս. ԳԻՐԻՔԻ ԸՆԹԵՐՅՈՒՄԸ (*)

Առանձինն կամ առանձին՝ Սուրբ Գիրքը ինչպէս կարդալու է, ուսումնասիրութեան և կրօնական կրթութեան նպատակով:

Այս հարցումը կ'ընենք, զիտնալով որ մեր ժողովրդեան առանձին կեանքին մէջ Սուրբ-Գիրքը կարդալու բարի սովորութիւնը խափանուելու վրայ է: Եւ աւելի զարմանալին այն է որ մեր մտաւորական դասակարգին մէջ ալ Սուրբ-Գիրքի բնթերցումը հազուադէպ իրողութիւն մ'ըն է դարձած: Ինչ ալ եղած ըլլայ չքմեղացուցիչ պատճառը այս դանցաւորութիւններուն, արդարանալի ունէ կողմ չունին: Վասն զի հաւատացեալ ժողովուրդը ո՛չ միայն պիտի չի Գիրքին բնթերցումները եկեղեցւոյ մէջ խորին ուշադրութեամբ և երկիւղածու-

թեամբ, այլև պիտի կարգայ զայն առանձին խաղաղութեան մէջ, և ուսումնասիրէ ու խելամուտ ըլլայ իր առջև դրուած խնդիրներուն: Սուրբ-Գիրքին այս առանձին ու առանձնական ուսումնասիրութիւնն է որ հաւատացեալը պիտի լուսաւորէ իր ներքին մտածութիւններուն և խորհուրդներուն մէջ, պիտի զօրացնէ անոր հաւատքը իր կրօնական կեանքին մէջ և պիտի ուժաւորէ անոր գիտակցութիւնն ու համոզումները կրօնքին և եկեղեցւոյն զործնական արժէքներու մասին՝ իր կենցաղին մէջ:

Իսկ մեր մտաւորական դասակարգին համար Սուրբ-Գիրքը պէտք է ունենայ բացի կրօնականէն ու պատմականէն, զրահան արժէք մը: Վասն զի Ս. Գիրքը կը ներկայացնէ տիեզերական հսկայ նշանակութիւն ունեցող մատենագրութիւն մը, որ հարկաւոր լեզուներով կը խօսի երկրագնդին զանազան և այլալեւու ազգերուն և ժողովուրդներուն, և այդ Գիրքն է որ, զերջապէս, շինած և կատարելագործած է արդի Բաղաքակրթութիւնը, որու հոսանքին կը տարուին այսօր նոյն իսկ ոչ-Քրիստոնեայ ազգեր ու ժողովուրդներ:

Պէտք է դիտել որ Սուրբ-Գիրքը իբրեւ մատենագրական արտագրութիւն, չոր օրինակ, միայն խօսելով մեր հայերէն (զրար) թարգմանութեան վրայ, լեզուի գանձ մըն է: Հետաքրքրական է զիտնալ թէ հալոս լեզուն ո՞րչափ բնորոշեալ եղած է վա-

(*) Խաբէր եկեղեցւոյ մէջ կարդալու վրայ չէ՛ հաս-վասն զի **Գիրքը** եկեղեցւոյ մէջ մասնաւոր պատգովի կողմէն բարձրաձայն կը կարդացուի՝ ուղղութիւնով բոլոր ժողովուրդին, և այս պատճառով ալ կը կարդացուի բնական և դասաւորուած դրութեամբ մը, բարձր և եղանակաւոր ձայնով, խորին լուսնեան մէջ: Գրեթէ Ծառեացին (+ 1410) շատ քանակազին աւանդութիւն մը պատճառ է իր **Գիրք Հարցմանցին** մէջ (էջ 613) քննդրուածներու եղանակաւորման մասին, զոր նայնութեամբ յառաջ կը բերեմ:

«**Հարց.** - Չգիտա որպէ՛ս է քննեմք յեկեղեցի: **Պատ.** - զԱւետարանն **յԱռաջին ձայնն** և զԱւետարանն **յԵրկրորդ**, և զԱւետարանն ի **Չորրորդ ձայնն** է քննեմք, և ներդրեմք ի **Վերջին ձայնն**:

«Այլ և կարդացուին պա՛րճ և նմանեցուցանել զիւր խօսքն ասողին զոց,՝ նոսն պատգովին, թէ խրատական է, թէ աւագական, թէ սպառնական, թէ աղոթական, թէ բղձական, և այլ այսպիսի»:

դեմի մարդոց և անոնց խորհող ու գրող զաստկարգին խորհուրդներն ու մտածութիւնները հայացնելու՝ հարազատութեան գրողմով: Դարձեալ՝ Սուրբ-Գիրքը, իր բովանդակութեան կողմէն, այս աշխարհի վերայ գոյութիւն ունեցած և ունեցող գիրքերէն աւելի կը ներկայացնէ ճոխութիւն մը այլազան նիւթերու և խնդիրներու: Հին միտքը և դիտութիւնը աշխարհի գոյութեան վրայ, հին ժամանակներու մարդիկը ու անոնց պատմութիւնը առանին, ընկերային և քաղաքական պայմաններու կողմէն, անոնց հոգեբանական ու կրօնական վիճակները իրենց շատ հետաքրքրական փութերուն մէջ, անոնց կեանքին ելեւէջները, անոնց իրականութիւնները կեանքի բոլոր գիծերուն վրայ, անոնց զբոյցներն ու առասպելները, անոնց կեանքին տկար կողմերուն պատկերները, և զօրաւոր կողմերուն շքեղ ճառագայթումները, և վերջապէս, կրօնական աշխարհի մէջ, անոնց ծանօթացման պատմութիւններն ու յայտնագործութիւնները Սատուոյ գաղափարին ու նոյն ինքն-Աստուծոյ հետ, իրենց զուտ մատենագրական արժէքներուն համար պէտք է արժանի եղած ըլլային գրականութեան սիրահարներու ու վարպետներուն ուսումնասիրութեան:

Սուրբ-Գիրքը, առանց արուեստակութեան, կը ներկայացնէ մարդկային կեանքը՝ Համաշխարհային գրականութիւն մըն է այն: Վասն զի մարդկային կեանքին բոլոր կողմերը իրենց պատմութիւնները ունին հոն, և այդ նշանաւոր էջերուն մէջ է որ բոլորած՝ է «նոր բան չկայ արեւուն տակ»:

Եւ սակայն այս ամէնուն հետ և այս ամէնուն մէջ, Սուրբ-Գիրքին ամէնէն հետաքրքրական կողմն է մարդուն և Աստուծոյ յարաբերութիւններուն սրտմարտները: Ասիկա հրաշալի փորձ մըն է Ս. Գիրքի մէջ, և անոր յատուկ եզակեանքութիւն մը: Կրօնքին ամէնէն նիւթապաշտիկ կողմերէն սկըսելով մինչև ամէնէն նրբին ու ամէնէն հոգեկան կողմերուն իրականութիւնները և պատկերները կան հոն: Կիւսահմայներէն, վհուկներէն ու կախարդներէն վեր կեցած են Տեսանողներ ու Մարգարէներ, որ կը խօսին, կ'որոտան, պատգամներ կը հաղորդեն: Բահագներու և անոնց քուրմերուն միամտութիւններուն քով եհօփա և եղիա-

ներ կրօնքին ազնուագոյն ըմբռնումները կը պատկերացնեն:

Այսպիսի ճոխ և բազմադրուագ գրականութիւն մը, նոյն իսկ գրականութեան սիրուն, պէտք է որ մասնաւոր խնամքով առարկայ ըլլար ուսումնասիրութեան մեր հայ ժողովուրդի մտաւորական շարքերուն մէջ:

Այս տողերը գրելով՝ նպատակս է ուշադրութիւն դարձնել զանց առնուած գրական և կրօնական հսկայ կոթողի մը ուսումնասիրութեան պէտքին վրայ մեր ժողովուրդին մէջ:

Այս պէտքը մասնաւորապէս կը շեշտուի հիմայ, երբ մեր ժողովուրդը, իր մեծամասնութեամբ, տարագրուած իր բնաշխարհէն, տասնորոգուած ու ցրուած է ի սիլիլոս աշխարհի և երբ այս վիճակին մէջ իսկ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ բարեկարգութեան մասին կը խօսուի և կը գրուի յաճախ:

Եւ ես այնպէս կը հաւատամ որ Սուրբ Գիրքը իր կրօնական արժէքով մեծ ծառայութիւն պիտի ընէ տանջուած էութիւններու, շարչարուած և հարստահարուած մարմիններու, մոլորած ու ապշած միտքերու և լքուած ու վհատ հոգիներու՝ իրենց պանդխտութեան գալարումներուն մէջ: Անորոշութեան, վհատութեան, անյուսութեան, և մասնաւոր փորձութեան պահերուն մէջ էջ մը կարգալ Ս. Գիրքէն՝ հրաշալի կերպով սփոփել և կազդուրել բան մը ունի:

Ամերիկայի շատ մը օթեւաններուն (օթել) մէջ, ճամբորդներ Սուրբ-Գիրքի հատոր մը կը գտնեն իրենց տրամագրուած սենեակները՝ դարանի կամ սեղանի վրայ:

Եւ այս հատորին ընթերցումը հաճելի ու հետաքրքրական բնագիւղի համար, ատոր սկիզբը գրուած է ցանկ մը՝ շատ խորհրդով կազմուած, ուր կ'ըսուի. նեղութեան մէջ ես, կարգալ աշխնչ գիրքին, աշխնչ գլխին աշխնչ համարները. փորձանքի մէջ ես, վհատութեան մէջ ես, անյաջողութեան մէջ, հիւսնող ես, կը տառապիմ, և այլն, և այլն, այսպիսի իմաստալից հարցումներ և տանց համապատասխանող աստուածաշնչական դարմաններ ու սփոփանքներ Ս. Գրքոյ մէջ:

Ասիկա մեթոս մըն է Սուրբ-Գրքը ծառայողներու թէ՛ քրիստոնեայ անձերու և թէ՛ ոչ-քրիստոնեաներու, բայց նոյն առան, իրօք Քրիստոնէական Սիրոյ մեծագոյն և ամէնէն գործնական արտայայտութիւնն է հանգէպ բոլոր տառապեալ հոգիներու, որոնք պէտք ունին փոփոխութիւն և միջոցաւ իրենց կեանքին ու կենցաղին բոլոր ելեւէջներուն վրայ:

Իսկ մեր հայ ժողովուրդը ուրիշ ոեւէ ժամանակէ աւելի այսօր կարօտ է փոփոխութիւն և միջոցաւ իրենց կեանքին, և ես կը հաւատամ որ Ս. Գրքը պիտի տայ իր երկիւղած և ուշադիր ընթերցողներուն այդ միջոցաւ իրենց գաղթականի և նմանի պիկետներուն մէջ և բարձր պիտի պահէ անոնց հաւատքը, և անկո՞ծ անոնց նկարագրերը:

Եկեղեցւոյ բարեկարգութեան տեսակէ ալն ալ նայելով այս խնդրին վրայ, իմ համոզումս այն է որ հայ ժողովուրդին կրօնական գաստիարակութիւնը հիմ պէտք է ըլլայ իր Մայրենի Եկեղեցւոյն բարեկարգութեան: Ժողովուրդ մը որ չի կրթութիւնը, կարելի չէ որ զիմանայ կեանքի պայքարին:

Եկեղեցին կրօնական գաստիարակութեան գերագոյն դպրոցն է: Ամէն մարդ որոշ չափով մը իր դասը կամ իր պարտականութիւնները պատրաստած ըլլալով պէտք է երթայ եկեղեցի և ելլէ Աստուծոյ ներկայութեան:

Եւ այս պատրաստութիւնը Ս. Գրքի առանին ուսումնասիրութիւնն է որ պիտի զիւրացնէ: Ինչո՞ւ կ'երթանք եկեղեցի, ինչո՞ւ կը մտնենք հոն և ի՞նչպէս դուրս կ'ելլենք անկից, կորսնցուցած ենք թէ օգտուած. — ասոնք կարեւոր հարցեր են, և պատասխան կ'ուզեն հաւատացեալ հոգիներէն:

Եւ եկեղեցական բարեկարգութիւնն ալ, իմ համոզումով, ո՛չ միայն պարզապէս եկեղեցւոյ ժամկարգական, ծիսական, կանոնադրական, վարչական, եւայլն, կարգուսարքին բարեփոխութիւնն է, այլ նաեւ ամէնէն յառաջ նոյն ինքն հաւատացեալ ժողովուրդին կրօնական գաստիարակութեան բարեփոխութիւնն է, և այս աշխատութեան մէջ նոյն ինքն ժողովուրդը լուրջ բամբին մը

ունի (*): Այս է պատճառը որ ես անտարակելի պարտաւորութիւն մը կը նկատեմ մեր ժողովուրդին համար՝ վերագոնել նախանայ հին բարի սովորութիւններուն, և Ս. Գրքէն առաջին գիրքն ընել առանին ընթերցումներու մէջ:

Սակայն զիւրին չէ՛ Ս. Գրքը կարդալ և շիտակ հասկընալ գոյն առանց առաջնորդի: Պէտք է ծանօթանալ Ս. Գրքի զբաղան ոճին ու դարձուածներուն, ակնարկութիւններուն, բառերու և խօսքերու մասնաւոր առումներուն, պատմական, իմաստասիրական աստուածներուն և վկայութիւններուն, այլարանութիւններուն, ժամանակին ծիսական և ընկերային սովորութիւններուն, ժողովրդական բարքերուն, եւայլն, եւայլն:

Այս ծանօթութիւնները չափով մը տալու և Ս. Գրքին ընթերցումը հաճելի և հետաքրքրական ընծայելու համար մեր ժողովուրդին, Սիոնի միջոցաւ պիտի առաջնորդենք իրեն աստուածային գրականութեան ուսումնասիրութեան մէջ, սկսելով նոր կտակէն, և նորին մէջ ալ Պօղոսի թուղթերէն:

Թէ ինչո՞ւ այսպէս, և ո՛չ շին կտակէն, կամ թէ նոր կտակին մէջ ալ ինչո՞ւ չսկսիլ Աւետարանէն: — Նաա պարզ պատճառով:

Շին կտակարանը շատ ընդարձակ և բազմադիմի մատենագրութիւն մըն է, և ո՛րչափ ալ կարեւոր կրօնական կրթութեան կողմէն, բայց իր բոլոր մասերուն մէջ անմիջական պէտք մը չի ներկայացներ մեր նպատակին համար:

Աւետարաններէն ալ չենք սկսիր, որովհետեւ Պօղոսի թուղթերուն ուսումնասիրութիւնը մեծապէս պիտի զիւրացնէ Աւետարաններուն հասկըցողութիւնը: Պօղոսի թուղթերը ամէնէն հիանալի վաւերագիրքն են, որոնց մէջ կը տեսնենք ո՛չ միայն հաւատքի եկած անձի մը, Սոզոսի մը, կեանքին ու հոգիին փոփոխումները, ո՛չ միայն Պօղոսի մը եռանդը խաչուած Քրիստոսին նշանակութիւնը բացատրելու առան, աւոր հաւատքին պարզութիւնը, խորու-

(*) Այս մասին եկեղեցւոյն գրած եմ Ազգ. Հիւանդանոցի այս տարւան **Ընդարձակ Տարեցոյցին** մէջ (էջ 148-159):

թիւնը, ամբողջութիւնը, այլ նաեւ Հերանոսաց Առաքելային հաղորդականութիւնը, այլա-
սիրութիւնը, խաչուած Քրիստոսի զաղա-
փարին համար անոր մարտնչումները, ա-
նոր տքնութիւնները, անոր առաքելական
հոյակապ աշխատանքին արդաստարութիւնը,
անոր վէճերը իր քարոզած աւետարանին
և իր անձին մրցակիցներուն ու թշնամի-
ներուն հետ, անոր քրիստոնէական կեան-
քին հոյակապ փորձառութիւնները:

Պօղոսեան մատենագրութեան մէջ դա-
դափարի և կեանքի կոխը կայ, ծայրէ-
լծայր ոգևորութիւն և կենդանութիւն կայ,
պատմութիւն կայ, ֆիզիքական կեանքի և
հոգեկան աշխարհի ամէնէն աւելի ապակա-
նուած պատկերներէն մինչև անոնց մաքրա-
զործումներուն քրիստոնէացումը, աս-
տուածացումը կայ այդ գրութեանց մէջ:

Պօղոսին թուղթերը, որոնք քրիստո-
նէական գրականութեան ամէնէն վաղեմի
նմուշներն են, ընթերցողը կը յափշտակեն
ու կը փոխադրեն հոռմէական քաղաքա-
կրթութեան ենթարկուած ժողովուրդներու
մէջ, և ուշիմ ու հետաքրքիր ուսումնա-
սիրող մը, կը շօշափէ 19 դարու հնութիւն
ունեցող այդ կեանքերուն բոլոր երևոյթ-
ները, և կ'զգայ թէ Աւետարանին շունչը
ինչե՛ր մաքրագործել է մարդոց մոլորու-
թիւններէն և ազտեղութիւններէն, և թէ
20րդ դարու Քրիստոնէութիւնը ի՛նչպիսի
յեղումներէ և հանգրուաններէ անցած ու
եկած հասած է մեզի:

Աւրիշ շատ կարեւոր կէտ մըն ալ, որ Պօ-
ղոսի թուղթերուն առաջնութիւն տալ
կուտայ ինձ, ատոնց յայտնի գերակշռու-
թիւնն է իր նմաններուն մէջ: Այսինքն՝
ամբողջ Նոր կտակին ամէնէն ստուար մա-
օր կազմուած է պօղոսեան գրականու-
թեամբ: Զարմանալի՜ երևոյթ: Առաքելա-
կան դարու եկեղեցւոյն «կարձեցեալ սիւ-
ները», — ասիկա նոյն ինքն Պօղոսին բա-
ցատրութիւնն է —, չեն կրնար համեմա-
տութեան գրուիլ իրենց գրած թուղթերուն
ամբողջութեամբը Պօղոսի թուղթերուն քա-
նակին քով:

Ի՛նչ է այս զարմանալի իրողութեան
պատճառը, ի՛նչպէս պէտք է մեկնել ասիկա:

Հաւանաբար սա՛ւ ենթադրութեամբ թէ
առաքելական դարուն մէջ, Աւետարանի

քարոզութիւնը առաւելապէս հետաքրքրեց
Հերանոսոսիւնը քան բուն Հրեայիւնը:

Աւրեմն կրնանք բռնի թէ Պօղոսին թուղ-
թերը խորունկ հետաքրքրութիւն չարժե-
ցին հեթանոս աշխարհի նորադարձ ժողո-
վուգներուն մէջ, և հեթանոսաց Առաք-
եալը ստիպուեցաւ շատ գրել, սակաւ գրել,
և իր գրածներուն մէկ մասը միայն կրցան
պահուիլ, որոնք իրենց արդի ձևին մէջ հա-
սած են մեզ՝ կաղմկով Նոր կտակի յայտնի
և վաւերական կանոնին գլխաւոր մասը:

Աւրեմն առաջին աթիւ ձեռք կ'առնենք
Հոռմայեցոց թուղթը, որ առաջինն է Պօ-
ղոսի ընծայուած Զորեքատան թուղթե-
րուն և չոյց տալ Սիոն-ի ընթերցողնե-
րուն թէ ի՛նչպիսի կարգադու և Սուրբ Գիրք
ուրիշ խօսքով, ի՛նչպիսի ծանօթութիւն-
ներու պէտք կայ Սուրբ - Գիրքին ոեւէ մէկ
մասը գիտակցութեամբ կարդալու և օղ-
աուելու համար:

Բ. Ե.

ԵՈՐԸՈՅՐԸ

Քու յեկայարս և երկայնութիւն ըստ երկ-
րայցր և երկման ու պարունոյ անգայտիւն-
Բայց հոգիիս երազին հիւս պատաստ չի,
Աւ ինչպար յանկարձ երգին այս քաներկն:

Թողալիք որ զգայութեան ու պատասխի
Շրքերուս վրայ ծաղիկ ժրպիսն անհուծիւն,
Եւ հոյիսն պանեց իրեւ սափոր ոսկի,
Խուկիւր ձեռքիդ որ հրպեցաւ ինձի երկն:

Աւ քորովի անունի միայն ստիւած եւ արդ
երգի մը պիս որ կը հնչի մեզի ու հանդարտ,
Աւ պատասխաւ իր զաղնիսն յարուցալի,

Աւ պայծառ օր մ'աղբիւրի պիս ականակիս,
Այս հոյքեան խորունկ սափորն երբ փշրի,
Հոն անայայտ պիսի գտնու խուկիւր ձեռքիդ . . .

Գանիւր

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿՍԹ

